

mas és egyéni látásmódról árulkodik, esetenként nyugtalanítóan elbizonytalanító belátások megfogalmazásával. (*Tempevölgy Könyvek*)

BÓDI KATALIN

Mélyfúrások egy labirintusban

HANSÁGI ÁGNES – HERMANN ZOLTÁN: *A KISPRÓZA NAGYMESTERE. TANULMÁNYOK JÓKAI MÓR NOVELLISTIKÁJÁRÓL*

Irodalomtörténeti szempontból a kortárs Jókai-recepció egyik legizgalmasabb tulajdonsága, hogy az életművel szinte mindenki foglalkozik a szakmából (és persze a szakmán kívül is). Hogy pontosítsunk kicsit: kevés olyan magyar kutatóhelyet vagy iskolát ismerünk, amely az utóbbi két évtizedben ne bővítette volna jelentősen a Jókai-szakirodalmat színvonalas munkákkal. Az ebből fakadó sokszínűség a legkoncentráltabban talán a hagyományosan két évente megrendezett Jókai-konferenciák alkalmával mutatkozik meg. A 2016. évi konferencia abból a szempontból is telitalálat volt, hogy egy tág és viszonylag kevés interpretációt megélt szövegegyüttest helyezett középpontba – „...*az én gyöngye oldalam*” *Jókai Mór novellisztikája – a poétikai, retorikai, narratológiai eljárások és az irodalmi kommunikáció, valamint az irodalmi nyilvánosság terének konfigurációi tükrében* címmel Jókai kispróza szövegeinek értelmezési lehetőségeit célozta meg.

Bár a konferencia elnevezésében még szerepelt Jókai azon kijelentése, hogy rövid szövegei az ő gyenge oldalát képezik, a kötet címében és tartalmában is cáfolni igyekszik ezt. A tetemes mennyiségű és nagyon heterogén összetételű rövidpróza művek számos utat nyithatnak meg a kutatók előtt, ami annak is köszönhető, hogy ezek az alkotások a feldolgozottság szempontjából lemaradva kullognak a többnyire kanonikus szerepet betöltő regényszövegek mögött. Ennek több oka is van, melyeket a kötet bevezetése is ismertet: a kritikai kiadások hiánya, a rövidpróza szövegek iránti csekély szakmai érdeklődés, illetve a nagyfokú, a korszakra jellemző műfaji bizonytalanság is gátolta a művek beágyazódását (10–11.).

A sokszínűség viszont nem csupán Jókai műveinek jellemzője, de e kötetnek is meghatározó vonása lett. Ez főként abból fakad, hogy a kutatási irányok is nagyon eltérőek, és a vizsgált művek köre is változó. Bár a szerkesztők (Hansági Ágnes és Hermann Zoltán) két fejezetre osztották a tanulmányokat, *Műfajkonceptiók* és *Műfajtipusok* címmel, a szövegek nehezen csoportosíthatók akár tematikai, akár megközelítések szerinti szempontból. Leginkább talán négy problémakör halmazára oszthatók fel, kisebb-nagyobb metszetekkel is számolva. Ezek: a novellák kiadási lehetőségei és nehézségei, a művek kapcsolódási pontjai a populáris kultúrához, a művekben felmerülő társadalomtörténeti kérdések, illetve a nyelvi megformáltság kérdésköre.

A kötet első írása (Hansági Ágnes: *Műfaj történet, poétika és narráció*) abból a szempontból kiemelkedő, hogy kérdésselvetései mind a négy témát érintik, így már

A recenzió az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-18-3-IV-DE-392 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

itt erős tónusokkal mutatkoznak meg a tanulmánykötetek szövegeiben előforduló kérdések. Hansági Ágnes Jókai 1850-es években írt novelláinak kanonikus szerepét vizsgálva indítja tanulmányát, főként a műfaj 19. századi kibontakozását és a későbbi irodalomtörténeti recepció belátásait felülvizsgálva. A tanulmány hangsúlyozza, hogy a Jókai-novellák értelmezéséből az utóbbi évtizedekig a korszak mediális feltételrendszere mint értelmezési keret teljes mértékben kimaradt, pedig ez magyarázatot nyújthat sok, eddig csupán inkább problémaként felvetődő jelenségre. A novellák alapvonásaként az össze nem illő elemek egymás mellettségét emeli ki, ami műfaji feltételként is meghatározható, hiszen a novellákat eredendően folyóiratokban közölték, ahol adott volt a sokszínű mediális háttér, kötetként pedig gyűjteményekben és nem önállóan kaptak helyet. A heterogenitást Hansági azonban nemcsak mint műfaji alapvonást tárgyalja, hanem mint a Jókai-novellák egyik legfontosabb koncepcionális és szövegszervező erejét, mely alapvetően a korabeli tömegmédiium hatásmechanizmusát imitálja (37–38.). Arra is kitér, hogy ez a hatásmechanizmus a textusok szövetének lényegét jelenti: a megbízhatatlan narrátorok különböző variációi és az igazságtartalom relatív voltának felmutatása is ezt követve válik a művek szerves részévé.

A Jókai-novellákra jellemző heterogenitás persze annak is teret enged, hogy különböző szöveghagyományokból merítsenek a művek, s a populáris kultúra termékeivel is szimbiózisba lépjenek. Tarjányi Eszter *A lenci fráter* értelmezése során a pikareszk regények mint pretextusok jelentőségére hívja fel a figyelmet, s vázol fel egy komplex magyar műfaj történeti képet is, Fried István a novellák anekdotikus gyökereit kutatja, míg Hermann Zoltán a külföldi mintákra épített karácsonyi novella típusát mutatja be. Bár ezek az ünnepi szövegek elsősorban tematikusan kapcsolódnak össze, a karácsony mint téma „szociológiai, társadalomkritikai tartalmakkal telítődik a 18–19. század fordulóján (188.), s „igyekszik a társadalom rossz közérzetének megszóllaltatójaként, a karácsonyt ünneplő és az ünnepelni vágyó, de az ünnepből kirekesztett társadalmi csoportok közötti mediátorként viselkedni” (188.).

Míg a populáris szféra felől olvasott Jókai-kép egyre inkább körvonalazódni látszódik a recepcióban, Szajbély Mihály tanulmánya már ezeket a frissen képzett körvonalakat is újragondolja. Írásának kiindulópontjában Hites Sándor recenziójára reflektál, mely szerint a populáris kultúra felőli olvasás kereteit még mindig inkább a magas irodalomra jellemző megközelítés adja. E megjegyzésre reflektálva Szajbély Todorov valóságfogalmát játékba hozva a populáris és esztétikailag értékes irodalmi mű különbségeiből fakadóan azt vizsgálja, hogyan felelhet meg Jókai mindkét követelményrendszernek. Míg a populáris irodalomhoz hagyományosan a már meglévő sablonok kitöltését rendeljük, és az invenciózus megoldások kerülnek a magas szférába, Szajbély szerint az értelmezett novella értéke éppen abban rejlik, hogy a valóságosság játéktere a szövegekben a valóságreferenciákban, de a szöveghagyományokra való reflektáltságban is helyet kap. Az elemzés maga válasz Hites felvetésére, miszerint olyan populáris kultúra felőli olvasatokra is szükség van a Jókai-kritikában, amelyek kifejezetten e rendszer logikáját követik. E tanulmánykötetben minden eddiginél több ilyen olvasatra vagy gondolatmenetre bukkanhatunk, másrésztől viszont beszédes, hogy történik ez egy olyan szövegkörnyezet vizsgálata során, mely maga is inkább a populáris kultúrában szervesült.

Tanulmányában Fried István kitér egy rövidebb, ökokritikai értelmezésre, ami termékeny megközelítésnek bizonyulhat a Jókai-életművel kapcsolatban. Miközben ugyanis a posztmodern és kortárs szövegekkel kapcsolatban élénk érdeklődés kíséri ezt az újabb szempontú értelmezési irányt, addig e klasszikusok sokszor hagyományalapító jelentőségéről kevesebb szó esik, még akkor is, ha például annak a Nemes Nagy Ágnesnek a művészetéről beszélünk, aki egyértelműen elismerőleg beszél a Jókai-életműről. Pedig az író művei gazdag táptalajt jelentenek mind az ember–természet, mind pedig a természet és irodalom kapcsolódási pontjainak feltárásához, melynek tendenciái ezen művek esetében messze meghaladják a korszakban tipikusnak számító megközelítéseket. Persze korábban is léteztek Jókai természetképének felrajzolására tett kísérletek, ám az ökokritika komplex nézőpontjai új távlatokkal szolgálhatnak.

Miközben a témáról csak röviden értekeznek Fried István, és az állatokhoz kapcsolódó újszerű narrációs technikára *A komondor naplójának* értelmezésében Hansági Ágnes is felhívja a figyelmet, a nyelvi megformáltságot, irodalmi önreflexivitást vizsgálja Surányi Beáta is, aki a madár-ember és a toll relációs játékosságára hívja fel a figyelmet elemzésében. Szintén a nyelv munkáját, teljesítőképességét tárgyalja Eisemann György a *Véres könyv* című gyűjtemény *A veszélyes sakkjáték* című szövegének értelmezése során, ahol a nyelv és a sakk viszonya kerül középpontba. Kovács Gábor pedig sokrétű és alapos elemzésében Jókai hitelesítő eljárásaira és a különböző beszédmódok által teremtett dialogikus ábrázolásmódjaira fókuszál, mintaelemzésként a *Shirin* című novella példája alapján jelenti ki, hogy egy központi kérdéskör Jókai esetében „nem egy egységes és totalizált jelentés képviselőjeként kerül a szemünk elé, hanem kibogozhatatlan ellentmondások által vitatott és dialogikusan sokrétűvé tett problémaként tárul fel” (213.). Hajdu Péter *A nagyenyedi két fűzfa* beszédmódját elemezve ehhez szorosan kapcsolható következtetésre jut. A novella (s hozzátehetjük, a Rákóczi-korszakhoz köthető regények is) a hétköznapi emberek életét középpontba helyezve mutat be egy olyan történelmi eseményt, amely erőteljes mainstream olvasattal bír. A műben szereplő, Hajdu által alulnézetinek nevezett nézőpont jelenléte valójában egy variációja annak, hogy a novella és a regények egy problémát a különböző beszédmódok segítségével tesznek kibogozhatatlanná. A különbség annyi, hogy mivel itt ismert történetekről van szó, a beszédmódok egyik fele magában az elbeszélésben van jelen (*A nagyenyedi két fűzfa* esetén a diákok és a tanár, a városiak, egy városi közösség nézőpontja és beszédmódja kerül középpontba), míg a mainstream narratíva, az olvasókban dolgozó előkép jelenti a másik diskurzust.

Fontos persze megemlíteni, hogy nem csupán az e korszakot megjelenítő regények esetében tapasztalható ez a különböző nézőpontokat bemutató eljárás. A *Forradalmi és Csataképek* is többször lép párbeszédbe a folyóiratokban megjelenő hírekkel (legjobb példa erre *A gyémántos miniszter*) és a nemzeti emlékeztet narratívájával is (*A fehérvér angyal*). A Jókai-kötetek közül egyébként éppen a *Csataképek* az, amely talán a legösszetettebb módon jeleníti meg, hogy a novellagyűjteményi forma mennyi potenciállal bír a különböző nézőpontok felmutatásában és ütköztetésében (legyen szó ellenfelekről egy csatában, vagy különböző társadalmi rétegekről). Az, hogy Jókai tudatosan operál a gyűjteményekben a heterogenitás-

sal a narráció szempontjából, minden egyes gyűjtemény esetében újabb szerkezeti kérdéseket vet fel. Persze általában is rákérdezünk az összetartozás mikéntjére, ám ebben az esetben a novellák több, különböző gyűjteményben való elhelyezése bonyolítja a helyzetet. A szövegek többszöri, más szövegkörnyezetet eredményező kiadása csupán egyetlen a több, speciálisan ebben az életműben felmerülő kérdésből, melyeket Vaderna Gábor, Szilágyi Márton és Török Lajos fejteget a kötetben.

Aki kicsit is foglalkozott irodalomtörténészként Jókai Mórral, hamar szembesül a művek bonyolult filológiai hátterével. Az 1962-től a regényekhez készült kritikai kiadások sokszor pontatlanok az adatokat illetően, a recepciót áttekintő részek elavultak, s jegyzetapparátusukat sem digitalizálták. Bár az elkészült kötetek digitalizálása is fontos lépés lenne, de feltétlenül szükségesnek mutatkozik a digitális szövegkiadás elkészítése is, melyben például a különböző szövegváltozatok egyenrangúan kapnának helyet.

Bár a regények digitális feldolgozására, a kritikai kiadások teljes megújítására is bőven találnánk indokokat, ennél sokkal látványosabb az érvelés, ha a novellák szövegváltozataira vetünk egy pillantást. A fent említett tanulmányok írói különböző módokon juttatják kifejezésre azt, hogy a novellák szövegváltozatai jelentős eltéréseket mutatnak, és hogy képtelenség az ultima manus (szintén problémás) elvét követni. Ugyanazt az érvrendszert mozgatják, mégis különböző hangsúllyal. Vaderna Gábor az egy szövegre jutó variációk nagy számát például egyenesen élvezetes kihívásként értelmezi: „Azaz: egy szövegnek (ha egyáltalán beszélhetünk egy szövegről) nem csupán első megjelenése (periodika és kötet), esetleg egy kiemelt szerzői kiadása (nemzeti kiadás), nemcsak a szerző életében született és halála utáni, rekonstruálható recepciótörténete jelölheti ki értelmezése határait, hanem lehetőségünk van olyan mélyfúrásokat végezni, melyek révén inkább a különböző szövegek összjátékára figyelünk.” (124–125.), miközben Török Lajos *A gyémántos miniszter* szövegváltozatainak milyenségét vizsgálva a recepció bizonytalanságaira hívja fel a figyelmet, Szilágyi Márton pedig a *Véres könyv* leendő kiadásához nyújt segítséget észrevételeivel.

Míg a tanulmányok egy része a fiktív világ és a nyelvi megalkotottság berkeiben találja meg értelmezői szempontjait, a kötet egyes tanulmányai inkább társadalomtörténeti kérdések felől közelítenek az írásokhoz. Kiss A. Kriszta tanulmánya csatlakozik ahhoz a kutatási irányhoz, mely a 19. század második felében a női irodalmi megjelenésével és megjelenítésével foglalkozik behatóbban. E vonulatban az eddigiekben is igen színvonalas munkák születtek, s úgy tűnik, hogy a korszakkal foglalkozó fiatal generáció is rengeteg teret talál magának ebben, s tesz sokat a női szerzők kanonizálásáért, elég csak Török Zsuzsa kutatásait vagy Gyimesi Emese Szendrey Júliával kapcsolatos értekezéseit megemlíteni.

A kötet utolsó tanulmányát Steinmacher Kornélia jegyzi, aki szintén sokat foglalkozott a korszak női történelmi szereplőinek megjelenítésével, ám jelen dolgozatában a halálra táncoltatott leány motívumát vizsgálja Jókai művében, néprajzi szempontból kutatva a jelenség gyökereit. A tanulmányban a bál mint társadalmi esemény és mint irodalmi motívum értelmeződik, majd szövegközeli olvasatot kapunk a *Három a tánc* című novelláról. A mű érdekessége ebben az esetben is a

narrációban rejlik. A narrátor különösnek és tréfásnak nevezi a lány báli halálának történetét, melyet a tanulmány szerzője kétféle nézőpont megvalósulásaként értelmez: a báli közösség tréfásnak tartja, míg a narrátor külső nézőpontból különösnek. (264.) A novella olvasása során felmerülhet, hogy a „halálra táncoltatás” metaforikusan is értelmezhető, akár valamiféle társadalmi kitaszítottságot is jelölhet, és nem feltétlenül konkrétan a halált. Ezen a ponton elég, ha csak az *Anna Kareninára* gondolunk, amelyben a tánc a vonzalmak, elutasítások metaforikus jelölőjévé válik. Ha ebből a szempontból nézzük a történetet, akkor a „halálra táncoltatott lány” tulajdonképpen azt jelzi, hogy a bárónő megcsalja kedvesét, s nem véletlen, hogy a dandy a halált követően a társaság első számú arszlánjává válik, míg az addigi jegyes huszár kilép a társaságból, melyhez alacsony származása miatt eddig is csak jegyessége kötötte.

A kispróza nagymestere. Tanulmányok Jókai Mór novellisztikájáról című kötet egésze tehát hatalmas tudásbázist mozgat, és olyan kérdéseket vet fel, melyek minél sürgetőbbé teszik a megfelelő kritikai kiadások elkészülését. De nem elhanyagolható, hogy a teljes, eddig főként a regények értelmezéséből felépített életmű irodalomtörténeti revízióját is megkövetelik az itt végzett mélyfúrások, mely revízió Jókai születésének 200. évfordulójához közeledve egyre inkább esedékessé válhat. (*Tempevölgy Könyvek*)

FARKAS EVELIN

Élet, irodalom

CLARA ROYER: *KERTÉSZ IMRE ÉLETE ÉS HALÁLAI*; FORD. MARCZISOVSZKY ANNA

Több mint egy évtizede majdnem minden egyetemi szemeszterben szóba kerül valamelyik kurzusomon Kertész Imre egy-egy műve – leggyakrabban, „természetesen”, a *Sorstalanság*. Az utóbbi években egyre feltűnőbb egy furcsa, talán kicsit riasztó tapasztalat. Ha egyetlen szóval kellene jellemeznem e tapasztalatot, amelyet a hallgatók felől (nem mindenki irányából, persze, de egyre többektől) érzek, akkor leginkább a „zavar” lehetne az. Mint a beszélgetések során kiderül, ennek egyik oka a Kertész személyére és életművére egyre jobban ránehezedő értelmezések sokasága, amelyek előfeltevésekként és gyakran előítéletekként eleve meghatározzák olvasását vagy éppen annak hiányát. Ilyen például Kertész a „holokausztíró”, a Nobel-díjas magyar író, a Magyarországon elhallgatott író, vagy rosszabb esetben a „magyar nyelven író zsidó holokausztszerző” (utóbbi is egy hallgatóm említette – nem mint saját véleményét, hanem mint egykori középiskolai magyartanára álláspontját). Sőt, tovább mehetünk, a Kertész „kötelezőolvasmány-íróként” való kategorizációjáig (még ha sok iskolában nem is az) – és mint megtudtam, sokan a középiskolában a *Sorstalanság*ot letudták azzal, hogy megnézték velük a (finoman fogalmazva megkérdőjelezhető esztétikai minőségű) filmváltozatot. E sémák miatt a *Sorstalanság* olvasása gyakran a permanens zavar élményébe torkollik – a nyelv, az elbeszélésmód, a narrátori pozíció és szemléletmód, a